

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

July 2018,
Vol:4, Issue:2
e-ISSN: 2149-8407

Temmuz 2018,
Cilt:4, Sayı: 2
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Contemporary Vision of Poverty and Islamic Strategy for Poverty Alleviation

Çeviri: Çağdaş Yoksulluk Görüşü ve Yoksulluğu Azaltmaya Yönelik İslami Strateji

Muhammad Syukri SALLEH

Centre for Islamic Development Management Studies (ISDEV), Universiti Sains Malaysia, Minden, Penang 11800, Malaysia, syukri54@gmail.com

Çeviri: Ömer KESKİN

Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, omerkskn21@gmail.com

Doi: 10.32957/ijisef.452611

ÖZET

Günümüzde bir kişinin dinine, ideolojik ve siyasi eğilimine bakmaksızın yoksulluk, her yönüyle yıkıcı bir güç olarak görülmektedir. Bu sebeple yoksulluğun azaltılmasına yönelik çeşitli stratejiler oluşturulmuştur. Fakat çağdaş Müslüman düşünürlerin görüşlerinde yoksulluğun yıkıcı gücünün unsurları gerçekte nelerdir? Bu görüşlerden ne tür stratejiler geliştirmişlerdir? Bu makale, ilk olarak Müslüman düşünürler tarafından benimsenen çağdaş yoksulluk görüşlerini araştırarak, daha sonra düşünürlerin önerdikleri yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejileri sorgulayarak ve son olarak da İslami bir bakış açısıyla düşünürlerin yoksulluk görüşlerini ve stratejilerini eleştirel bir şekilde analiz ederek yukarıdaki iki temel soruyu cevaplamayı amaçlamaktadır. Bu makale, metin çözümlemesi analizine dayalı olarak, çağdaş Müslüman düşünürlerin yoksulluğun maddi manevi tanımını görmezden gelmelerinin yanı sıra, dışsal, tepeden inme bir yaklaşım kullanarak yoksulluğun azaltılması için stratejiler oluşturmaya yönelik görüşlerinin ve stratejilerinin yetersiz olduğunu göstermektedir. Kısaca bu makalede, İslami bir bakış açısıyla yoksulluk sorununun yeniden irdelenmesine ve Müslüman toplumların kendi inançlarına dayanan yoksullukla mücadele stratejilerinin yeniden inşasına yönelik bir gerekçe sağlanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

*Yoksulluk, İslami Yoksulluk
Görüşü, Yoksulluğu
Azaltma Stratejisi*

Keywords:

*Poverty, Islamic Vision of
Poverty, Poverty Alleviation
Strategy*

JEL Classification Codes:

I30, I32, P46

ABSTRACT

Currently, irrespective of one's religious, ideological, and political inclination, poverty is seen as a destructive force in all aspects. Subsequently, various strategies have been formulated to alleviate poverty. But what are actually the components of the destructive force of poverty in the vision of contemporary Muslim scholars? What kind of Islamic strategies have they formulated out of this vision? This article seeks to answer these two main questions by first investigating into the contemporary vision of poverty that has been adopted by Muslim scholars, followed second by an investigation into the strategies for poverty alleviation they proposed, and third, by critically analyzing their vision of poverty and strategies from an Islamic perspective. Based on a textual analysis of references, this article displays an inadequacy of the vision and strategies of the contemporary Muslim scholars for ignoring material-spiritual definition of poverty, as well as for formulating strategies for poverty alleviation using an exogenous, top-down approach. In a nutshell, this article attempts to provide a justification for rescrutinization of the vision of poverty from an Islamic perspective, and for a reconstruction of the poverty alleviation strategies based on the faith of the Muslim communities themselves.

© 2018 PESA All rights reserved

Giriş

Bu makalenin temel amacı, Müslüman düşünürler tarafından ileri sürülen çağdaş yoksulluk görüşlerinin ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin eleştirel bir analizini yaparak, İslami bir bakış açısıyla yoksulluk üzerine yeniden düşündürmektir. Bu makale genel olarak dini bir bakış açısıyla, yoksulluğun azaltılması için adil, dengeli ve bütünsel bir yoksulluk anlayışını ve stratejisini geliştirmeye çalışmaktadır. Daha spesifik olarak, makalenin aşağıda belirtildiği gibi iki hedefi bulunmaktadır. İlk hedef çağdaş Müslüman düşünürlerin yoksulluk görüşlerini ve yoksulluğu azaltma stratejilerini araştırmak, ikinci hedef ise yoksulluğun azaltılmasına yönelik İslami olarak görülen stratejileri analiz etmektir. Bunu yaparken, bu makale iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde çağdaş yoksulluk görüşünün ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik çağdaş İslami stratejilerin önemi vurgulanarak bütün tartışmanın zemini çizilmektedir. İkinci bölümde ise yoksulluğun azaltılmasına yönelik çağdaş İslami stratejilerin eleştirel analizi yapılmaktadır. Bu makale, sadece çağdaş Müslüman düşünürlerin yoksulluk görüşlerinin ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik stratejilerinin tam olarak anlaşılması üzerine yoğunlaşan bir ön hazırlık çalışmasıdır. Bu makalede ne yoksulluğun ayrıntılı şekilde yeniden tanımlanması amaçlanmakta ne de maddi manevi yoksulluğa maruz kalmış kişilerin kimliğini saptamaya yönelik ölçümler kesin ve açık olarak belirtilmektedir. Yoksulluğun yeniden tanımlanması ve yoksulluğa maruz kalmış kişilerin kimliklerinin saptanması için yapılan ölçümlerle ilgili derinlemesine bir araştırma ayrı bir makalede özenle ele alınmalıdır.

1. Çalışmanın Arka Planı

Makalenin arka planında ana akım ekonomideki yoksulluk görüşü ve yoksulluğun azaltılmasında sözde “İslami Stratejiler” tartışılmaktadır. Birincisi, Müslüman düşünürlerin yoksullukla ilgili genel algısını yansıtırken, ikincisi ise böyle bir algının Müslüman düşünürler tarafından öne sürülen yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejileri nasıl şekillendirdiğini göstermektedir.

1.1. Ana Akım Yoksulluk Görüşü

Yoksullukla ilgili çalışmalar yapan hemen hemen tüm Müslüman düşünürler, ideolojik temellerinden bağımsız bir şekilde, yoksulluktan hoşlanmıyor gibi görünmektedirler. Bu düşünürler yoksulluğu sadece kendi içinde olumsuz doğaya sahip olarak algılamazlar, ayrıca yoksulluğun bireylere, topluma ve uluslara yönelik olumsuz sonuçları içerdiğine de işaret ederler. Yoksulluk toplumdaki en kötü sorunlardan biri olarak (Nofal, 1984), tehlikeli sosyal bir problem olarak (al Qaradawi, 2002), toplumun kalkınma planlarının en korkunç sosyal hastalığı ve ana düşmanı olarak (Abdullah, 1984), toplumsal bir zaman bombası olarak (Fadhil, 1992), en eski insanlık düşmanlarından biri olarak (Iqbal, 2002, s. 1), en büyük kötülük olarak (Huq, 1996, s. 226), insanların inançlarına ve güvenliğine ve toplumun istikrarına bir tehdit olarak (Salih, 1999, s. 91), insanlık onuruna ve bir ulusun istikrarına engel olarak (Fadhil, 1992), sadece ekonomik bir olay olarak değil aynı zamanda toplumsal ve politik bir sorun olarak (Alhabshi, 1993, 1996) ve bireyler, toplum, dini inanç, düşünce, kültür, aile ve ırklar için çok tehlikeli bir sorun olarak görülmektedir (al Qardhawi, 1980).

Bununla birlikte, yoksulluğun olumsuz sonuçları da vurgulanmaktadır. Müslüman düşünürler, yoksulluğun Müslümanların onurunu zedelediğini (Ahmad, 1991), işsizliği, felaketleri, borçluluğu, adaletsiz gelir dağılımını beraberinde getirdiğini (al Qaradawi, 2002), dinden dönme dâhil çeşitli kötülüklerle (Fadhil, 1992), zengin ve fakir insanlar arasında suçlara ve nefrete (Nofal, 1984), dilencilikle sonuçlanan tarifsiz acılara yol açtığını (Sadeq, 2002, s. 17), sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki mücadelenin birçok imparatorluğu ve medeniyeti çöküşe sürüklediğini (Iqbal, 2002, s. 1), iş göremezliğe, çaresizliğe ve başkalarına bağımlılığa yol açarak insanı inançsızlığa götürdüğünü ve yoksulluğun insanlık onuruyla çatışma halinde olduğunu ileri sürmüşlerdir (Chapra, 2008). Birçok suçun ve kötülüğün kökeni olarak görülen yoksulluk, bir toplumun ahlaki, sosyal ve manevi kurallarını tehlikeye atmakta, bireylerin olduğu kadar toplumun sosyal ve ahlaki yönlerinde dengesizlikler oluşturmaktadır (Huq, 1996, s. 226); ve insanların yoksulluktan kurtulmalarına yardım edebilecek seçim ve eylem özgürlüğüne izin vermemektedir (Ahmed, 2004, s. 45). Genel olarak yoksulluk, sadece insani bir bakış açısından değil aynı zamanda İslami bir bakış açısından da ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Çünkü yoksulluk (fakru zaruret) İslam ideolojisi ile bağdaşmamaktadır (Ariff, 1988, s. 336).

Yoksulluğun bu gibi korkunç doğasından ve sonuçlarından yola çıkan Müslüman düşünürler, yoksulluk konusunda katı bir duruş sergilemektedirler. Qardhawi (1980) yoksulluğun ele alınmasını, engellenmesini ve yoksullukla savaşılması gerektiğini ileri sürmektedir. Fadhil (1992) yoksulluğun yok edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ibrahim (1983/1984) yoksullukla mücadelenin Kutsal bir savaş (cihat) olduğunu ifade etmektedir. Ahmed (1991) yoksullukla mücadeleyi onuru korumakla eşdeğer görmektedir. Al-Qardhawi (Ibrahim tarafından, 1983/1984, s. 25) savaşın yoksulluktan dolayı başlatılabileceğine dair bir fetva yayınlamıştır ki, Halife Ebubekir'in zekât ödemeyi reddedenlere karşı yürüttüğü savaş, yoksulluğa karşı bir savaş olarak düşünülebilir. İslam tarihinde Halife Ebubekir'in bu savaşının ezilen yoksulların akibetini korumaya yönelik ilk savaş olduğu söylenmektedir. Ahmed (2004) her vatandaşın temel ihtiyaçlarının karşılanması yoluyla yoksulluğun kökünün kurutulmasını önermekte ve bunu her Müslüman toplumun bir görevi olarak görmektedir. Chapra'ya (2008) göre yoksulların temel ihtiyaçlarını gözetken bir tutuma sahip olmak Müslüman toplumun ortak yükümlülüğüdür (farz-ı kifaye). Zekâtın sosyal etkisi açısından, Zaim (1985, s. 117) zekâtın, gelirin yeniden dağılmasını garanti altına aldığını ve devletin zekâtı yoksulluğu azaltmak için kullandığını ifade etmektedir. Zekât ayrıca kamu harcamalarının refah fonksiyonunu desteklemesi için tasarlanmıştır. Bu argüman yoksulluğun kökünü kurutmada zekâtın işlevini açıklayan ve yoksulluğun bir toplumdaki en büyük sorunlardan biri olduğunu savunan Nodal'ın (Sadeq, 1994, s. 17'de belirtildiği gibi) argümanına oldukça benzerdir. Khan (1995, s. 131) İslam Ekonomisi'nin ana hedeflerinden birinin yoksulluğu ve ekonomik eşitsizliği azaltmak olduğunu ve İslami bankanın bu hedefe ulaşmada önemli bir rol oynayabileceğini söylemektedir.

1.2. Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Çağdaş “İslami” Stratejiler

Yoksulluğun azaltılmasına yönelik stratejiler üzerine tartışmalar hem İslami hem de ana akım sahada kuşkusuz çok fazladır, ancak makalenin sınırlılığı göz önünde bulundurulduğundan hepsine yer verilmemektedir. Yoksulluğun azaltılmasına yönelik “madde merkezli” ve bütüncül olmayan yaklaşımlarına rağmen ana akım stratejilerinin [literatürde] önemli bir başarı elde etmiş olduğu kabul görmektedir. Bununla birlikte, makale bu başarı ve bütüncül olmayan stratejiler üzerinde tartışmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine, bu makale tüm stratejilere kısa bir girişle birlikte, sadece belirli Müslüman düşünürler tarafından ileri sürülen; yoksulluğu azaltmada İslami olarak isimlendirilen stratejilere yoğunlaşmaktadır.

Yoksulluğu azaltma stratejilerinin genel olarak dört aşamadan geçtiği söylenebilir (Iqbal, 2002, s. 10-12). İlk olarak 1950'li ve 1960'lı yıllarda yoksullara “damla”yacağı ümidiyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) büyümesi üzerine yoğunlaşma söz konusuydu. Fakat bu çok arzulanan bir şeydi. İkinci olarak 1970'lerde ilgi, bir kamu politikası meselesi olarak, yoksulların beslenme, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının doğrudan kamu tarafından karşılanmasına kaydı. Fakat bu durumun, hükümet bütçelerine ağır yük yüklemesinden dolayı uzun vadede sürdürülebilir olmadığı fark edildi. Üçüncü olarak 1980'li ve 1990'lı yıllarda vurgu, kalkınmada emek yoğun büyüme modelinin etkinliğine ve beşeri sermaye oluşturmaya yatırımları artırdığına kaydı. Fakat emek yoğun büyüme modelinin teşvik edilmesinin zor olduğu; yoksullara temel hizmetlerin sunulmasının daha fazla kamu harcamasına mal olacağı ve yoksullar ve yoksul olmayanların menfaatleri arasında değiş tokuşu gerektirdiği ve [üstelik] kamunun fonlarını kötü yönettiği ve yolsuzluklar yaptığı tespit edildi. Dördüncü olarak 2000'li yıllarda strateji; fırsatları artırmaya, yoksulların karar alma sürecine katılımını kolaylaştırmaya ve menkul kıymetleri geliştirmeye doğru yön değiştirdi. Bu strateji, karar almada yoksulların katılımının öneminin farkına varmaya, kamu fonlarının daha iyi yönetilmesine ve yoksulların kamu politikaları yoluyla ekonomik ve doğal şoklardan korunmasına bağlıydı. Bu strateji diğer şeylerin yanında iş, kredi ve altyapı gibi maddi fırsatların sağlanmasını; büyümenin kalitesini ve süregelen kalıbını, yerel kurumsal ve yapısal koşulları yansıtan piyasa reformlarını, gelir dağılımında daha büyük eşitliği, piyasa fırsatlarına ve kamu hizmetlerine erişimi; sağlıklı, duyarlı ve hesap verebilir kurumları; ekonomik şoklara, hastalığa ve sakatlığa karşı hassasiyetin azaltılmasını; yoksul insanların varlıklarını inşa etmeyi; hane halkı faaliyetlerini çeşitlendirmeyi ve olumsuz şoklarla başa çıkmak için çeşitli sigorta mekanizmalarını sağlamayı içermektedir.

Yoksulluğun İslami bir yaklaşımla azaltılmasına yönelik olarak, Iqbal (2002, s. 12-13) yoksulluğun azaltılması için stratejilerin iki değiş tokuş içermesi gerektiği inancıyla başlar. İlk değiş tokuş “sahip

olanlar” ile “sahip olmayanlar”ın çıkarları arasındaki değiş tokuştur. İkincisi ise kamu sektörü ile piyasanın rolü arasındaki değiş tokuştur. İlk değiş tokuş stratejisinde Iqbal, İslami öğretinin dünya görüşüne yani bu dünyadaki hayatın, yoksulluğun ve gelir ve refahtaki farklılığın aslında bir sınav olduğu görüşüne dönmektedir. Allah azze ve celle (O, ulu ve yücedir.) tarafından insanlara bağışlanan yüksek gelir ve zenginlik yoksullarla paylaşılmak zorundadır ve yoksulların zenginlere karşı kindar olmamaları koşuluyla, zorluklara sabırlı bir şekilde dayanmaları durumunda ahiret hayatında çokça ödüllendirilecekleri garanti edilir.

Kamu sektörü ile piyasa arasındaki değiş tokuşa gelince, Iqbal (2002, s. 13-20) yeniden dağıtım hedeflerine ulaşmak için “kurumsal yaklaşım” önermektedir. Zekât, vakıf, tekafül, infak vb. kurumlar piyasa çözümlerinde yerleşmiş olan bazı eğilimleri düzeltmek için tamamlayıcı unsurlar haline gelirken, piyasanın bir kurum olarak kendi rolünü oynamasına izin verilir.

Iqbal’ın (2002, s. 13) “kurumsal yaklaşım” ile yoksulluğu azaltmaya yönelik yukarıda açıklanan fikri, birçok Müslüman düşünür tarafından savunulan temel yaklaşımlardan biri haline gelmiştir. Örneğin, zekâtın uygulanmasında, Yasin ve Tahir (2000) statükonun sürdürülmesi, sadece zekâtın uygulanması ve kâr paylaşımı ile kazanımların yeniden dağıtılması gibi daha az verimli bir politikaya karşı, geniş çaplı İslamlaşmayı savunmaktadırlar. al-Qaradawi (2002, s. 569) zekât sistemini, insanları güçlendirip yeterli gelirle tüm ihtiyaçlarını üstlenebilme yeteneğini onlara kazandıran, yoksulluğu tamamen ortadan kaldırma amacıyla gelirin zenginden fakire devamlı olarak transfer edildiği ekonomideki kalıcı bir mekanizma olarak kabul eder. Ona göre zekâtın asıl amacı, işsizlik, borçluluk, eşitsiz gelir dağılımı vb. gibi sosyal sorunlarla birlikte yoksulluk sorununu çözmektir. Bu, sekiz zekât alıcısı grubundan ikisine yani yoksullara ve düşkünlere gerekli eğitim, öğretim ve sermaye desteği sağlayarak yapılabilir.

Ahmed (2004) kurumsal yaklaşımı daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Ahmed, vakıfla birlikte zekâtın, varlıkların ve fırsatların yeniden dağıtılmasında, kapasitenin geliştirilmesinde, servetin yaratılmasında, gelir desteğinin genişletilmesinde ve böylece yoksulluğun azaltılmasında rol oynayabileceğine inanmaktadır (Ahmed, 2004, s. 15). O, zekât ve vakıf kurumlarıyla yoksulluğun azaltılmasında dört yaklaşım ileri sürmektedir; birincisi, zekâtı ve vakıfı genel kalkınma planına entegre etmek; ikincisi, zekât ve vakıf kurumlarının düzgün işleyişi ve etkin bir şekilde faaliyet gösteren kurumların kurulması için teşvikler meydana getirebilecek yasaları ve düzenlemeleri uygulamaya koymak; üçüncüsü, tahsilatları/gelirleri en üst düzeye çıkarmak için insanlar arasında güven inşa edebilecek etkili örgütsel yapıları tanıtmak; ve dördüncüsü, yoksulluğun azaltılmasına yönelik çabaları güçlendirmek için çağdaş örgütsel yapıları ve araçları kullanan çeşitli kurumların yardımıyla kurumsal gelişim ve çeşitlilik yaratmaktır.

Vakıf ayrıca yeniden dağıtım işlevini yerine getirirken çıkar çatışmasının ortadan kaldırılmasına ve böylece yoksulluğun azaltılmasına destek olabilecek infak türlerinden biri olarak algılanmaktadır (Tag el Din, 2002). Cizakca (2002), vakıf sisteminin hükümet harcamalarının azaltılmasına ve böylece bütçe açığının ve hükümetin borçlanma ihtiyacının azaltılmasına, dışlama etkisinin¹ durdurulmasına, faiz oranlarının düşürülmesine, özel yatırımın ve büyümenin önündeki engellerin ortadan kaldırılmasına ve kamu mallarının yetersiz tedarik probleminin çözülmesine yardımcı olabileceğine inanmaktadır.

Huq (1996, s. 229-230) ayrıca zekât ve vakıf kurumlarının ötesine geçerek diğer İslam ekonomisi kurumlarının da olumlu rollerini içerecek şekilde kurumsal yaklaşımı savunmaktadır. Huq, zekâttan (ki bu kavramı ödenmesi gereken miktar ödendikten sonra başıboş zenginlik/gelir üzerindeki istemsiz verilen sadaka ya da zorunlu vergi olarak tanımlamaktadır) ayrı olarak öşür kavramından (toprak ürünlerinden alınan vergi şeklindeki zorunlu ödeme ya da özellikle toprak ürünlerindeki zekât); hibe, vakıf, hediye, dilek vb. gönüllü katkılardan; mudarebeden (faiz yerine ticaret sermayesindeki kâr paylaşımı); miras hukukundan ve çeşitli kooperatif kuruluşlarından bahsetmektedir. Diğer Müslüman düşünürler tarafından savunulan diğer iki kurum mikrofinans (Hassan & Alamgir, 2002; Obaidullah, 2008a, 2008b; Obaidullah & Khan, 2008) ve tekafüldür (karşılıklı kefalet) (Bakar, 2002). Bakar (2002) tekafülün insanları hem ekonomik hem de doğal şoklardan koruyarak modern yoksulluğun

¹ Çevirmen notu: Devletin artan kamu harcamalarını finanse edebilmesi için piyasadaki borçlanma gereği duyması, bunun piyasa faiz oranlarını artırması ve böylece istenilen orandan fon bulunamaması sonucu özel yatırımların azalması şeklinde ifade edebiliriz.

azaltılmasında önemli bir unsur haline gelebileceğini ileri sürerken, Hassan ve Alamgir (2002) mikrofinansın serbest meslek yaratmada etkili bir araç olduğunu ifade etmişlerdir.

Yoksulluğun azaltılmasına yönelik Müslüman düşünürler tarafından benimsenen bir diğer yaklaşım, daha çok ekonomik büyüme inancına dayalı ekonomik yaklaşım olarak adlandırılan şeydir. Örneğin Iqbal (2002, s. 15-16) yoksulluğun azaltılmasında ekonomik büyümenin, özellikle gelir dağılımını düzelten büyüme modelinin önemine inanmaktadır. Buna ek olarak, nüfus artışının ve demografik değişikliklerin de dikkate alınması gerektiğini önermektedir. Böylece gençler beşeri sermaye oluşumuyla, yeni iş alanları açmayla, finans tesisleriyle ve güvenli çevre vasıtasıyla üretken bir işgücü haline gelebilir.

Sirageldin (2002, s. 41) sürdürülebilir yoksullukla mücadele stratejilerinin temeli olarak “yerleşik bir adil fırsat mekanizmasına sahip etkili büyüme stratejileri”ni önermektedir. Ona göre, bu stratejiler İslam ahlak sistemi ile özellikle Naqvi (1994, s. 31) tarafından geliştirilen ve dört temel ilkeye dayanan aksiyomatik² yaklaşımla uyum içindedir; etik sistemin dikey boyutunu gösteren birlik (tevhid), eşitliğin yatay boyutunu sağlayan denge (adalet ve ihsan), belirli sosyal bağlamdaki özgürlüğü yeniden yorumlamak ve değişen zamanların ihtiyaçlarını karşılamak için dikkatli idrak gerektiren özgür irade (ihtiyar) ve bireylerin ve toplumun kamu yararını korumasını ifade eden sorumluluk (farz) (Sirageldin, 2002, s. 26).

Khan’ın (1995, s. 19) fikirlerinin ekonomik yaklaşıma maruz kaldığı düşünülebilir. Doğrudan büyümeden bahsetmemesine rağmen onun önerileri ekonomik hesaplamalarla doludur. Khan halkın temel ihtiyaçlarını giderebileceğine inandığı bir dizi yoksulluğu azaltma kriteri önermektedir. Bu kriterlerden birincisi düşük fiyat, ikincisi devletin yoğun borçlanmak zorunda olmayışı ve üçüncüsü (aslında içeride yerleşik) sistemle tutarlılıktır. Strateji, tüm insanlara; kaynaklardan aile geçimine katkı sağlayabilecek şekilde tüm olası fırsatlarda girişimde bulunabileceğinin motivasyonunu ve yoksul ailelere serbest çalışmaları ve aile işletmelerini geliştirmeleri konusunda teşvik verilmesini vurgular. Bu stratejinin İslam ekonomisinin ruhuyla tutarlı olduğuna ve İslam’ın böyle bir stratejinin başarısı için kurumlar sağladığına inanılmaktadır.

2. Yoksulluk Görüşünün Eleştirel Analizi ve Yoksulluğun Azaltılması İçin “İslami” Strateji

Yukarıdaki yoksulluk ve yoksulluğu azaltmaya yönelik İslami olarak adlandırılan görüşler derinlemesine düşünüldüğünde, herhangi bir kişi, görüş ve stratejilerin gerçekte üç eksiklikten mustarip olduğunun farkına varır. Bu eksikliklerden birincisi, aşırı yoksulluğun kavram olarak yeniden tanımlanmasındaki eksikliklerdir. İkincisi, yoksulluk görüşünün ve yoksulluğu azaltma stratejilerinin dışsal hâkimiyetidir³. Üçüncüsü ise yoksulluk görüşünde ve yoksulluğu azaltma stratejilerinde tepeden inme bir yaklaşımın benimsenmesidir.

2.1. Yoksulluğun Yeniden Tanımlanmasındaki Eksiklik

Daha önce de gösterildiği gibi, literatürde zaten İslam’ın yoksulluk görüşü ve yoksulluğu azaltmaya yönelik İslami stratejiler hakkında tartışmalar vardır. Bununla birlikte, Müslüman düşünürler iki ana şey üzerinde yoğunlaşmışlardır. Birincisi, yoksulluk görüşü ile ilgili olarak, Müslüman düşünürlerin hepsi yoksulluktan hoşlanmadıklarını ifade etmektedirler ve yoksulluğun olumsuz sonuçlarından kaçınmak için mümkün olduğu kadar yoksulluğun ortadan kaldırılmasını önermektedirler. İkincisi, yoksulluğu azaltma stratejileri ile ilgili olarak, Müslüman düşünürler ciddi ölçüde ya İslami kurumlara ya da ekonomik hesaplamalara yoğunlaşmışlardır. Her iki durumda da, yoksulluk tanımı geleneksel düşünce tarafından anlaşıldığı gibi kabul edilmektedir. Örneğin, Müslüman düşünürler, zekâtın ve vakfın kullanımı ya da mikrofinansın, tekafülün ve ekonomik hesaplamalar üzerinde dururlar. Fakat bunların hepsi, İslami olarak tanımlanmış bir yoksulluk tanımı olarak değil de belirsiz geleneksel yoksulluk sorununun üstesinden gelmek için yapılmış gibi görünmektedir.

İnkâr edilemeyecek bir şekilde, Müslüman düşünürler yoksulluğun azaltılmasındaki çabalara en azından temel sağladıkları için takdir edilmişlerdir. Yine de Müslüman düşünürlerin vizyon ve görüşleri, yoksulluğun manevi boyutundan yoksunmuş gibi, büyüme, piyasa, gelir, servet, istihdam, sermaye,

² Çevirmen notu: Doğruluğu açık olan, kanıtlanması gerekmeyen temel önerme şeklinde ifade edebiliriz.

³ Çevirmen notu: Dış kaynaklı yazının hâkimiyeti olarak düşünebiliriz.

varlıklar, gelirler ve kârlar gibi sadece ekonomik göstergeleri ve araçları barındırmaktadır. Müslüman düşünürler, bu göstergeleri ve araçları İslam'la eş zamanlı yapmak için birlik (tevhit), denge (adalet ve ihsan), özgür irade (ihtiyar) ve sorumluluk (farz) gibi İslami unsurları önermişlerdir (Naqvi, 1994, s. 31; Sirageldin, 2002, s. 26).

Tüm Müslüman düşünürlerden sadece Huq'un (1996, s. 225) yoksulluğun tanımından kısaca bahsettiği görülmektedir. Fakat bu tanım kısmen de olsa İslami bir tanım olarak düşünülebilir. Huq, hâlâ yoksulluğun göstergesi olarak "yaşam seviyesi"ni ve "geçim düzeyi"ni kullanmaktadır. Onun yoksulluk kategorileri, ekonomik olarak iyi yaşamak için asgari temel ihtiyaçları giderecek gelire ve mal ve hizmet satın alma gücüne dayalıdır. Buna ek olarak, yoksulu geçimlerini sağlamada fırsatlardan ya da yeteneklerden ya da her ikisinden yoksun olan kişiler olarak tanımlamaktadır ki yoksulluk sosyal aşağılanmaya, ekonomik yoksunluğa ve ahlaki ve manevi boşluğa yol açabilir (Huq, 1996, s. 226). Kahf (2002, s. 22) ayrıca zekât alıcılarının ilk iki sınıfından -yoksul ve düşkün- bahsederken zenginlik ve gelirle ilişkili insan ihtiyaçlarına dayalı olarak, zekât bilginlerinin yapmış olduğu yoksul ve düşkün insan tanımlarındaki farklılıklardan kısaca bahsetmektedir. Bahsettiği ilk bilginler grubu düşkünlere hiçbir şeye sahip olmayan kişiler olarak tanımlarken, yoksulları zenginlik ve gelir açısından ihtiyaç duyduklarından daha azına sahip kişiler olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte ikinci grup bilginler yoksulların düşkün olanlardan daha kötü bir durumda olduğunu düşünmektedirler. Ancak, bunun üzerinde kapsamlı bir şekilde durulmamıştır. Çünkü Kahf'a (2002, s. 22) göre bu konu, daha kötü bir durumda olan için önemsizdir. Ne olursa olsun her iki grubun da gelirleri ihtiyaçlarını destekleyememektedir. Dolayısıyla bu durumda zekât, geçim için tamamlayıcı destek olmaktadır.

Hem Huq (1996) hem de Kahf (2002, s. 22) tarafından özetlenen yoksulluk ve yoksul tanımları, geleneksel ekonomi tarafından kullanılan maddi göstergelerin aldatıcılığından kendini kurtaramamıştır. Hem Huq hem de Kahf temel olarak zengin kişinin içinde olduğu gibi fakir kişinin içinde yerleşik olan manevi boyutu görmezden gelmişlerdir. Sirageldin (2002, s. 31) de bu durumu görmezden gelmiştir. Sirageldin yoksulluk kavramının çok boyutluluğunu ölçmede miktarsal para temelli yaklaşımın (ölçülü tüketim ya da gelir) yetersizliğini vurgulamasına rağmen maddi göstergelerin dışına çıkamamıştır. Yukarıda ifade edilen sorunun üstesinden gelmek için yapmış olduğu öneri, ihtiyaçların genişletilmesine ve sosyopolitik dışsallıkların ölçülmesine dayanmaktadır. Böyle bir olgu Khan'ın çalışmasında da bulunabilir (t.y., s. 4). Söylendiğine göre Khan yoksulluğu İslami bir bakış açısıyla, iki kavramla, yani ihtiyaçlar kavramı (zaruriyet) ve muafiyet sınırı (nisap) kavramıyla ilişkili olarak görmektedir. Buradaki ihtiyaçlar insan yaşamının beş temelini yani dini, fiziksel benliği, aklı ya da bilgiyi, evladı ve zenginliği korumak için gerekli olan tüm faaliyetleri ya da nesnelere ifade eder (bu şeriatın beş amacıdır fakat o bu ifadeyi çok kullanmaz). Bir kişi bireysel ve toplumsal yaşamın iyi bir şekilde sürdürülmesi için yukarıdaki beş temele dayalı olan ihtiyaçlarını karşılamada yeterli gereksinim maddelerine sahip değilse, yoksul sayılmaktadır. Nisap, malların ve servetin zekâta tabi tutulmadan önce sahip olması gereken belirli asgari miktarı ifade etmektedir. Zekâta nisap gereksinimi, bu miktarı karşılayamayan kişilerin sadece zekât ödemekten muaf oldukları anlamına gelmemekte, ayrıca bu kişilerin yoksul ve bu yüzden zekât almaya uygun olduklarını da ifade etmektedir. Patel'in (1983, s. 4) yazısı gibi sözde İslami odaklı bir yazı bile yoksulluğu maddi odaklı bir anlamda tanımlamaktadır. Patel "En sade anlamıyla yoksulluk, dayanılabilir ve anlamlı bir hayat sürdürmek için maddi imkânların yetersizliği ve eksikliğidir." demektedir.

Yoksulluk tanımlarında İslami unsurların azlığı düşünülürse, bu tanımlar belki de Salih (1999, s. 91) ve Iqbal (2002, s. 12) tarafından ileri sürülen tanımlar olabilir. Her ikisi de yoksulluğu insanoğlunun yaratıcısına olan bağlılığının bir sınaması ve büyük bir korku olarak görmektedir. Bu argüman ile ilgili olan Kur'an ayeti, diğer ayetler yanında, şu şekildedir: "Muhakkak biz sizi korku ve açlıkla, servetten, ömürden ve ürünlerden eksiltmekle imtihan edeceğiz ve sabredenleri müjdeleyeceğiz." (Kur'an-ı Kerim 2:155). Ahmed (2004)'te imtihan olarak kabul eder. Bunun yanı sıra Ahmed, İslam'ın bir denge dini olduğunu ve bu yüzden hem maddi hem de manevi konulara eşit derecede vurgu yapıldığını söyleyen Chapra (1980) ile aynı görüştedir. Ahmed (2004) yoksulluğun maddi ve manevi boyutlarının bütünleşmesinin farkındadır. Ahmed'e göre İslam'daki zenginlik/yoksulluk kavramı, sadece mal ve hizmetlerden mahrum kalmayı değil aynı zamanda insandaki manevi eksikliği de temsil etmektedir.

Fakat ne yazık ki Ahmed (2004) sadece ekonomik anlamdaki yoksulluk kavramına odaklanmış ve daha geniş kapsamlı yoksulluk kavramını kasıtlı olarak ihmal etmiştir. O, ekonomik anlamdaki yoksulluğun

ve kökünün kurutulmasının dolaylı olarak manevi yönere hitap ettiği inancıyla böyle yapmıştır. Rahman (1974) tarafından ileri sürüldüğü gibi, Ahmed (2004, s. 22) bireylerin maddi yaşamlarını iyileştirerek manevi yaşamlarını da iyileştirebileceklerine inanmaktadır. Ahmed (2004, s. 55)'te yoksulluk kavramının maddi yoksunluktan, eğitim ve sağlık yoksunluğundan daha çok, savunmasız olma, riske maruz kalma ve sessizlik gibi daha geniş sorunları ifade ettiği bilincine sahip olmasına rağmen, sessizlik ve güçsüzlük tartışmasını hâlâ eski ekonomik düşünce üzerine yoğunlaştırmaktadır. Buna benzer bir yoksulluk yaklaşımı Mannan (1988, s. 305-306) tarafından da benimsenmiştir. Mannan, İslam'daki insan yoksulluğunun hem maddi hem de kültürel ve manevi yoksullukla ilgili olduğunu ve mal bolluğunun İslam'da tek başına zenginlik sağlamadığını kabul etmesine rağmen, yoksulluğun kapsamlı anlamına yönelik tartışmasında tartışmayı sadece ekonomik anlamdaki yoksulluğa yönelik İslami tepkilerle sınırlı tutmak için kültürel ve manevi yoksulluğu dikkate almaktan kaçınmaktadır.

2.2. Yoksulluk Üzerine Dış Kaynaklı Bir Görüşün Hâkimiyeti ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri

Yoksullukla ilgili görüşlerin ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik stratejilerin bir diğer eksikliği onların dışsal özellikleriyle ilgilidir. Yukarıdaki tartışmada yansıtıldığı gibi, yoksulluk düşüncesine sahip olan Müslüman düşünürler yoksulluğa dışardan bakanlardır ve kendileri yoksul değillerdir. Bu dışardan bakanlar, sadece şahsi düşüncelerine dayalı yoksulluk tanımlarını geliştirmekle kalmazlar, ayrıca yoksulluğu azaltma stratejisi oluştururken yoksulların yoksulluk algılarını dikkate almazlar.

Aslında Salleh ve Md. Yusoff, yoksulların yoksulluk algılarına yönelik bir araştırma yapmışlar ve makale yazmışlardır. Fakat bu makale yoksulların yoksulluk algılarına yönelik mevcut olan tek makale gibi görünmektedir. Amiel ve Cowell (1997) tarafından yapıldığı gibi insanların yoksulluk algısını ölçmeye yönelik bir girişim olmasına rağmen, bu sadece yoksulluğun ölçülmesi ile ilgili literatürde kullanılan önceden belirlenmiş standart aksiyomların (yani anonimlik, yoksulluğun büyümesi, tekdüze, odak ve transfer-aktarma ilkesi) insanlar tarafından algılanıştıydı. Amiel ve Cowell (1997) Avusturya'dan, İsrail'den ve Amerika'dan 486 öğrencinin oluşturduğu bir örneği kullanarak bireylerin yoksulluk algılarının aksiyomlarla ne ölçüde uyduğunu araştırmışlardır. Ankete katılanların ilk üç aksiyomu orta derecede, dördüncü aksiyomu çok az ve sonuncu aksiyomu ise en az destekledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu yüzden bir fakirin yoksulluk aksiyomları algısı hala yoksulların kendileri tarafından değil, yoksulluğa dışardan bakanlar tarafından özetlenmektedir. Kurumsal olarak, İslami Kalkınma Bankası (İKB) aslında tabana inme konusunda bilince sahipti fakat etki çok arzulanan bir şeydi. Örneğin İKB'nin 1440H Vizyonu'nun içindeki misyonunda açık bir şekilde ifade edildiği gibi İKB, stratejik ortaklık ve işbirliği kurmaya çalışır ve herhangi bir programı formüle etmeden önce hedef toplulukların ihtiyaçlarını ve arzularını tespit eder. Aynı zamanda, İKB önerilen her programda özellikle Müslüman topluluklardaki paydaşlarıyla görüş alışverişinde bulunur ve bu topluluklarla yakın bir ilişki içinde programları tasarlamakla birlikte yerel girişimleri de teşvik eder (İKB, 2006b, s. 31-35). Bununla birlikte, uygulama düzeyinde, böyle bir çaba mutlaka işe yaramaz. Çalışmaların gerçek belirleyicisi ve tam yetkisi İKB'nin ve Müslüman toplulukların ellerinde değil, aksine dışsal bir temsilci olarak kendi şahsi otoritelerinin ellerindedir.

2.3. Yoksulluk Görüşünde Tepeden İnmece Yaklaşımın Benimsenmesi ve Yoksulluğun Azaltılmasına Yönelik Stratejiler

Yoksulluğun tanımı ve yoksulluğu azaltmadaki dış kaynaklı stratejiler bir araya getirildiğinde tepeden inmece bir yaklaşımın benimsendiği [anlaşılmaktadır]. Bu yaklaşım yoksulluğun tanımından ve yoksulluğu azaltma stratejilerinden kaynaklanan bir başka eksikliklerdir. Tepeden inmece bir yaklaşım olumlu siyasi bir iradeyle, kaynaklarla, bürokratik sistemle ve tesislerle ortaya çıkabilir fakat yine de yerli ve yabancı otoriteler ve kurumlar yoksulluğa dışardan bakanlar olarak düşünülür ve dolayısıyla onların fikirlerinin dışsallığı vardır.

[Yoksullukla ilgili] tanım ve strateji oluşturmayla ilgililer genellikle yerli veya yabancı olan kalkınma otoriteleri ve kurumlardır ve bunların birçoğu İslami eğilimi olmayanlardan oluşur. Onların epistemolojik ve felsefi kökleri fakir Müslüman topluluklardan tamamen farklı olabilir. Her ne kadar maddi göstergeler yoksulluğun azaltılmasına önemli bir katkıda bulunsa da, bu katkı yeni bir yabancı kültürel-toplumsal yapıyla bir araya gelir ve hatta çoğu durumda daha önceki yerli inançlarıyla ve kültürel uygulamalarıyla çelişir.

3. Sonuç

Yukarıdaki tartışma başka araştırmalar için temel oluşturacak bir sonuca götürmektedir. Çağdaş yoksulluk görüşü, bütün boyutlarıyla ele almak için bir çaba harcamak şöyle dursun, yoksulluğa tamamen olumsuz bir şekilde bakıyor gibi görünmektedir. Böyle bir tutum, yoksullukla ilgili birçok İslami öğretiyi derinlemesine incelemek için bir fırsat sağlamamaktadır. Örneğin, bir hadisi kutside Allah (sübhânehu ve teâlâ) şöyle buyurur,

Kullarımın bazıları en ağır yoksullukla donatıldı, eğer onları zenginleştirecek olursam bu onları şımartır ve kullarımın bazıları ise zenginlikle donatıldı, eğer onları yoksullaştırırsam bu onları mahveder.

Başka bir deyişle, zenginlik ve yoksulluk, ibadet edenleri cezalandırmamayı garanti altına alan Allah'ın lütfuna, merhametine ve sevgisine bağlı olarak, kulları arasından seçtiğine verdiği bir vasıf olarak gözükmektedir. Başka bir hadiste şu ifade edilmektedir: Ebu Hureyre Allah'ın elçisini şöyle dediğini bildirdi, "Zenginlik dünyevi malların bolluğunda yatmaz, asıl zenginlik kalbin kendisinin zenginliğidir." (Muslim, s. 501).

Yukarıdaki her iki öğreti de yoksulluk tanımının yeniden irdelenmesi ve yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejilerin oluşturulması için büyük bir alan açmaktadır. Birincisi zenginlerin ve yoksulların seçilmişliğine işaret ederken, ikincisi maneviyatın yoksullukla ilgili konulardaki önemini yansıtmaktadır. Her iki öğreti de belki yoksul sahabelerin (ehlisünnet) zenginleşmesinin Kutsal Peygamber tarafından niçin talep edilmediğini ve zengin bir sahabe olan Abdurrahman bin Avf'ın fakir kalmasına neden izin verilmediğine yönelik bir kavrayış sağlayabilir. Yoksulluğun tanımında böyle bir yeniden irdeleme göz önüne alınırsa, yoksulluğu azaltmada İslami bir stratejinin oluşturulması yeni bir biçimle ortaya çıkabilir. Örneğin, hedef gruplar genel olarak dört gruba ayrılabilir. İlk grup hem manevi hem de maddi açıdan yoksul; ikinci grup manevi olarak fakir ve maddi açıdan zengin; üçüncü grup manevi açıdan zengin ve maddi açıdan fakir ve dördüncü grup hem manevi hem de maddi açıdan zengin olanlardır. Muhtemelen birisi maddi olarak zengin ve fakir olanların ölçümlerini açıklığa kavuşturabilir fakat manevi açıdan zengin ve fakir olanların nasıl ölçüleceği konusunu merak edebilir. Bu soruyu daha sonraki çalışmalarda araştırılmak ve üzerinde düşünüp taşınmak üzere olduğu gibi bıraktıktan sonra, bu sınıflandırmanın büyük olasılıkla iki sonuç doğuracağını söyleyebiliriz. İlk olarak, yoksulluğun azaltılması için hedef gruplar zenginlerin kendileri de dâhil olmak üzere toplumun tüm katmanlarını kapsamak zorundadır. İkinci olarak, gerçek hedef grupları belirlenebilir, kaynaklar doğru bir şekilde tahsis edilebilir ve israftan kaçınılabilir. En çok dikkat verilmesi ve müdahale edilmesi gereken şey elbette hedef kitlenin ilk sınıfıdır (hem maddi hem de manevi açıdan fakir olanlar). Bunu, zulüm, yozlaşma ve benzer olumsuz davranışları sergileyen manevi açıdan yoksul [ancak] maddi açıdan zengin ikinci grup takip eder. Üçüncüsü ise maddi açıdan fakir olduğu halde manevi açıdan zengin olmalarından dolayı ne toplumu rahatsız eden ne de topluma bir yük yükleyen sınıftır. Bütün sürecin amacı kesinlikle hem manevi hem de maddi açıdan zengin olan dördüncü grubu yaratmaktır.

Kaynakça

- Abdullah, H. (Ed.). (1984). *Kemiskinan dan kehidupan golongan ber- pendapatan rendah* [Poverty and the life of low income group]. Bangi, Selangor: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ahmad, Z. (1991). *Islam, poverty and income distribution*. Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Ahmed, H. (2004). *Role of zakah and awqaf in poverty alleviation*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- al Qaradawi, Y. (2002). Zakah role in curing social and economic malaises. In M. Kahf (Ed.), *Economics of zakah-A book of readings* (2nd ed., pp. 569-620). Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- al Qardhawi, S. Y. (1980). *Problema kemiskinan: Apa konsep Islam* [The problems of poverty: What is Islamic concept] (U. Fanany, Trans.). Johor Bahru, Johor, Malaysia: Penerbitan Pena Mas.
- Alhabshi, S. O. (1993). Tidakkah Islam menggalakkan kita meng- umpul harta? [Is it not that Islam encourages us to accumulate wealth?] In N. M. H. Nik Hassan & S. F. Abdul Rahman (Eds.), *Islam, budaya kerja dan pembangunan masyarakat - Satu kefa- haman* [Islam, working culture and societal development - An Islamic understanding], (pp. 127-135). Kuala Lumpur: Institut Kefahaman Islam Malaysia.
- Alhabshi, S. O. (1996). *Poverty eradication from Islamic perspectives*.
- Amiel, Y., & Cowell, F. (1997). The measurement of poverty: An experimental questionnaire investigation. *Empirical Economics*, 22, 571-588.
- Ariff, M. (1988). Comments on M.A. Mannan's "The economics of poverty in Islam with special reference to Muslim countries." In M. Iqbal (Ed.), *Distributive justice and need fulfilment in an Islamic economy* (Rev. ed., pp. 336-341). Islamabad, Pakistan: International Institute of Islamic Economics.
- Bakar, M. D. (2002). The problem of risk and insurable interest in takaful: A jurisprudential analysis. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of poverty* (pp. 233- 262). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Chapra, M. U. (1980). Islamic welfare state and its role in the econ- omy. In K. Ahmad (Ed.), *Studies in Islamic economics* (pp. 143-169). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Chapra, M. U. (2008). *The Islamic vision of development in the light of the maqasid al-shari'ah*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Cizakca, M. (2002). Latest developments in the Western non-profit sector and the implications for Islamic awqaf. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of pov- erty* (pp. 263-296). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Fadhil, S. (1992). *Minda Melayu baru* [New Malay mind]. Kuala Lumpur, Malaysia: Institute Kajian Dasar.
- Hassan, M. K., & Alamgir, D. A. H. (2002). Microfinancial services and poverty alleviation in Bangladesh: A comparative analysis of secular and Islamic NGOs. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic eco- nomic institutions and the elimination of poverty* (pp. 113-168). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Huq, A. (1996). Poverty, inequality and role of some of the Islamic economic institutions. In M. A. Mannan & M. Ahmad (Eds.), *Economic development in an Islamic framework* (pp. 224- 261). Islamabad, Pakistan: International Institute of Islamic Economics, International Islamic University.
- Ibrahim, A. (1984). *Kemiskinan dari perspektif agama dan politik* [Poverty from religious and political perspective]. Kuala Lumpur: Institut Pertanian Malaysia. (Original work published 1983)

- Iqbal, M. (2002). Introduction. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of poverty* (pp. 1-24). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Islamic Development Bank. (2006a). *Strategic plan (1426H-1430H) (Rajab 1425H/September 2004)*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Development Bank.
- Islamic Development Bank. (2006b). *Vision 1440H: A vision for human dignity*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Development Bank.
- Kahf, M. (2002). Introduction to the study of the economics of zakah. In M. Kahf (Ed.), *Economics of zakah: A book of readings* (2nd ed., pp. 15-57). Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Khan, M. F. (1995). *Essays in Islamic economics*. Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Khan, Z. A. (n.d.). *Causes of poverty and role of citizen in alleviating it from Islamic perspective*.
- Mannan, M. A. (1988). The economics of poverty in Islam with special reference to Muslim countries. In M. Iqbal (Ed.), *Distributive justice and need fulfilment in an Islamic economy* (Rev. ed., pp. 305-335). Islamabad, Pakistan: International Institute of Islamic Economics.
- Naqvi, S. N. H. (1994). *Ethics and economics: An Islamic synthesis*. Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Nofal, A. E. (1984). *Al-Zakat (the poor due)* (translated from Arabic by T. Tawfik). Cairo, Egypt: The Supreme Council for Islamic Affairs.
- Obaidullah, M. (2008a). *Introduction to Islamic microfinance*. Hyderabad, India: International Institute of Islamic Business and Finance.
- Obaidullah, M. (2008b). *Role of microfinance in poverty alleviation: Lessons from experience in selected IDB member countries*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Development Bank.
- Obaidullah, M., & Khan, T. (2008). *Islamic microfinance development: Challenges and initiatives* (Dialogue Paper No. 2). Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Patel, Z. A. (Ed.). (1983). *Small kindnesses: Poverty and Muslim charity*. Nuneaton, UK: Muslim Venture Publications.
- Rahman, A. (1974). *Economic doctrines of Islam* (Vol. 1). Lahore, Pakistan: Islamic Publications.
- Sadeq, A. A. (1994). *A survey of the institution of zakat* (Cataloging-in-Publication Data). Riyadh, Saudi Arabia: King Fahd National Library.
- Sadeq, A. A. (2002). *A survey of the institution of zakah: Issues, theories and administration* (2nd ed.). Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank.
- Salih, S. A. (1999). *The challenges of poverty alleviation in IDB member countries*. Jeddah, Saudi Arabia: Economic Policy and Strategic Planning Department, Islamic Development Bank.
- Salleh, M. S., & Md. Yusoff, O. (1997). The poor people's perception of poverty and its implications on the realization of Islamic development in Kelantan, Malaysia, *Humanomics*, 13(3/4), 215-244.
- Sirageldin, I. (2002). The elimination of poverty: Challenges and Islamic strategies. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of poverty* (pp. 25-46). Leicester, UK: The Islamic Foundation.
- Tag el & Din, S. E. D. I. (2002). The elimination of riba: A measure truly dedicated to poverty alleviation. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of poverty* (pp. 187-232). Leicester, UK: The Islamic Foundation.

Yasin, H. M., & Tahir, S. (2002). Poverty elimination in an Islamic perspective: An applied general equilibrium approach. In M. Iqbal (Ed.), *Islamic economic institutions and the elimination of poverty* (pp. 47-112). Leicester, UK: The Islamic Foundation.

Zaim, S. (1985). *Recent interpretations of the economic aspects of zakah*. Paper read at Management of Zakah in Modern Muslim Society, 02–12 Sha’aban 1405 H (22 April-02 May 1985), at Karachi, Pakistan.